

सोशल मिडियाचा कुटुंबव्यवस्था व नातेसंबंधावर परिणाम

प्रा. डॉ. दिलीप आर. चव्हाण
सहयोगी प्राध्यापक,
नुतन मराठा महाविद्यालय, जळगाव

१.५ अब्ज मासिक सक्रीयेसह किमान एका दिवसात ६० अब्ज संदेशांची देवाण-घेवाण केवळ व्हॉट्सअप द्वारा केली जाते. इंस्टाग्राम, व्हॉट्सअप यांच्या संयुक्ततेमुळे या लोकप्रियतेत अजूनच भर पडलेली आहे. विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या युगात संगणक व इंटरनेट यांच्या वापरामुळे भविष्यतः संदेशनात अमुलाग्र बदल झाला आहे. स्नॅपचॅट, ट्विटर व इतर सोशल नेटवर्कींग साईटसचा विचार करता यात अजूनच भर पडली आहे. जागतिक दृष्ट्या कनेक्टीव्हिटी निर्माण करण्यासाठी प्रस्तुत साईट खूपच महत्त्वपूर्ण बनल्या आहेत. उत्कृष्ट दर्जाचे शिक्षक, व्यवसायातील प्रविचारी लोक, वैचारिक देवाण-घेवाण करणारे आभासी हक्काचे स्थान निर्माण होत आहे. यात नोकरीच्या शोधापासून, नवनवीन उत्पादने, प्रमजदार व्यक्तीकडून समर्थन, कमी वेळात अधिकाधिक वस्तुनिष्ठ माहिती, वैयक्तिक सल्ला व करीयरच्या बाबतीत निर्णयासंबंधी मदत, सासारख्या अनेक गोष्टींना सोशल नेटवर्कींग फायदेकारक ठरल्या आहेत. संगणकाद्वारे इतरांशी संभाषण साधने सोपे झाले तरी प्रत्यक्ष संवाद, मौखिक कौशल्य, कमकुवत राहण्यास कारणही ठरले आहे. माहिती, कल्पना, भावना वितरीत करताना आयुष्यातील संगणकयुगागोदरचे मानवामानवातील संबंध कमकुवत असल्याचे चित्र दिसून येत आहे. सोशल मिडीयाने मौखिक संप्रेषण कमी केले तरी फोनवरून होणारे संभाषण, स्काईप सारख्या माध्यमातून होणारे संभाषण मार्ग ठरत आहे. सोशल नेटवर्कींग साईट मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग बनला आहे. लिंकडइन सारख्या कंपनीच्या वेबसाईटच्या माध्यमातून ८.९% पेक्षा अधिक भर्ती केली गेली आहे. असे असले तरीही अतिरिक्त वापरामुळे आळशीपणाची भावना, लक्ष केंद्रित करताना येणाऱ्या अडचणी, सर्जनशीलता कुंठीत करण्यास करणीभूत (भूर्ती वा तत्सम उपयोजनात्मक कलांचा [ललितकला] अच्चेर) आरोग्यविषयक, नातेसंबंधाविषयक, भासमान जगाबद्दलचे आकर्षण, समूहाऐवजी वैयक्तिक विकासापुरती व्याप्ती, फसव्या जाहिरातींच्या माध्यमातून विक्री, हॅकींग, हिंसक खेळ व मुलांच्या नैसर्गिक वर्तनाला धक्का पोहोचविणे, एकलकोंडेपणा, आत्महत्यादी मार्गांचा अवलंब करून समुहासमोर कणवेची भावना, भावनातिरेक यासारख्या अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत.

सोशल नेटवर्कींगमुळे केवळ विघातकच परिणाम झाले असे नाही तर विधायक परिणाम देखील झाले आहेत. मात्र त्याचा अतिरिक्त वापर हे समस्येचे मूळ कारण आहे.

संशोधन साहित्याचा आढावा :

प्रस्तुत विषयाच्या अनुषंगाने अनेक ऑनलाईन सर्व्हे, तसेच सोशल नेटवर्कींग साईट (फेसबुक, व्हॉट्स अॅप, ट्विटर) याद्वारा प्रकाशित करण्यात आलेली सांख्यिकीय अहवाल, अलेक्झांडर सॅम्युअल, गोवादिलॉन, सेडीमन, डॅरेन अँडमसन यांनी संशोधन केले आहे. मानसशास्त्रीय दृष्टीकोनातून अनेक सर्वेक्षणे, शोधनिबंध प्रकाशित झाले आहेत.

गृहीतके :

१. सोशल नेटवर्कींगमुळे नातेसंबंधावर विधायक परिणाम झाले आहेत.
२. मुलांच्या वर्तणुकीविषयक व कुटुंबातील नातेसंबंधात काही समस्या निर्माण होण्यास देखील सोशल नेटवर्कींग कारणीभूत आहेत.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी ऐतिहासिक, ग्रंथालय संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. निरीक्षणाबरोबरच मुलाखत माध्यमातून निरीक्षणे नोंदविण्यात आली आहे. दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला आहे.

विवेचन :

सोशल नेटवर्कींगच्या माध्यमातून स्वतंत्रतावाद त्याचप्रमाणे व्यक्त केलेल्या विचारांवर लागलीच प्रतिक्रिया या सर्व कारणांमुळे

मानवी संबंधाच्या नवीनच व्याख्या येऊ पहात आहे. किंबहुना अनेकांनी त्या स्वीकारल्या देखील आहेत. भावनिक दबावा बरोबरच नात्यामधील मानसिक सुखाची पातळी खालावली आहे. व्यवसायिक व वैयक्तिक पातळीवर प्रत्याभरणाद्वारे दिला जाणारा प्रतिसाद व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्त्वाच्या अनेक बाजू स्पष्ट करत असतो. जेव्हा एखादा संदेश एखाद्या व्यक्तीला वा समुहाला पाठविला जातो तेव्हा त्यांच्याकडून किंवा व्यक्तीकडून प्रतिसाद न मिळाल्यास औदासिन्य, अपराधीपणाची भावना, मानसिक दबाव, अगणिकता या सारख्या भावनांची वाढ होते. * अलिखित नियमांच्या आधारावर जेव्हा तुम्ही समुहाला किंवा व्यक्तीला संदेशाचे प्रत्युत्तर देत नाहीत तेव्हा त्या व्यक्तीस तुम्ही दुर्लक्षित करतात. सतत २४ तास किंवा त्यापेक्षा जास्त काळ तुम्ही अनुपलब्ध असाल तर तुम्ही निष्काळजी, बेजबाबदार व्यक्ती आहात. जर सकाळी लवकर अन्यथा रात्री उशिरापर्यंत सोशल नेटवर्कींगवर उपलब्ध (Online) असाल तर निश्चितच तुमच्या आयुष्यात तणावपूर्ण गोष्ट आहे. असे सर्वसामान्य कयास बांधले जातात.

समाजात सोशल नेटवर्कींगमुळे विशेषतः कुटुंबात जेव्हा दोनही व्यक्ती कार्यरत असतील त्यांना एकत्र ठेवण्यासाठी सकारात्मक दृष्टीने महत्त्वपूर्ण आहे. (अलेक्झांडर सॅम्युअल) परंतु कुटुंबातील विद्यार्थ्यांद्वारा सोशल नेटवर्कींगवर जास्त वेळ घालवणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये भावनिक आंदोलने, औदासिन्य वाढत आहे. (डॅरेन अँडमसन) विद्यार्थी एकलकोंडे व समूहापासून दूर राहिल्यामुळे सामाजिकीकरणाला अडथळे निर्माण झाले आहेत. बऱ्याचदा आपल्या वैयक्तिक आयुष्यातील सुखद, आनंदाचे क्षण, राहणीमानाच्या बदलत्या संकल्पना, महागड्या उत्पादनांचा वापर यांचे स्वंग प्रदर्शन केल्यामुळे तुलनेची भावना

निर्माण होऊन नातेसंबंधात तणाव निर्माण होत आहे. अँडमसन यांच्या मताप्रमाणे नात्यातील प्राथमिकतेऐवजी आत्मविश्वासाचे खच्चीकरण, संघर्ष, भीती, वस्तुस्थितीदर्शक नसणाऱ्या अपेक्षा या सर्वांचे अस्तित्व आढळून येते. Study in Social Psychological and Personality Science द्वारा करण्यात आलेल्या अभ्यासाद्वारे असे मत व्यक्त करण्यात आले आहे की, सोशल नेटवर्किंगमुळे कुटुंबाची होणारी वाताहत थांबविण्यासाठी व मानवी नात्यांचे व भावनांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी कुटुंबात सर्वांनीच एकमेकांना अधिक वेळ देण्याची (Quality time) आवश्यकता आहे. नात्यांच्या बांधणीसाठी व दृढीकरणासाठी स्वतंत्र सोशल मिडीया विश्व जगण्यापेक्षा केल्या जाणाऱ्या विचारांची देवाण-घेवाण जोडीदाराशी करणे आवश्यक आहे.^५ बऱ्याचदा पालकांकडून मुलांच्याद्वारा केल्या जाणाऱ्या कृतीवर विशेषतः (संगणकीय) लक्ष ठेवले जाते त्यामुळे मुले व पालक यांच्यात तणाव निर्माण होतो.* भासमान विश्वातील मित्रत्वामुळे खऱ्या नातेसंबंधाकडे दुर्लक्ष होते अशावेळी व्यक्तीच्या ठायी बेजबाबदारपणा येतो. खऱ्या विश्वातून दूर होऊन व्यक्ती आभासी जगायला सुरुवात करते. तासनतास इंटरनेट व मोबाईलवर वेळ घालवणाऱ्या पिढीत एकाग्रतेची समस्या निर्माण झाली आहे. बऱ्याचदा खरी ओळख लपवून हॅकींग, फसवणूक, अत्याचार यासारख्या गोष्टी घडतात. त्यामुळे तणाव वाढतो व यातूनच प्रभावित झालेल्या कुटुंबाला अनेक दिवस मानसिक यातनेतून जावे लागते. प्रत्यक्ष संवादाचे प्रमाण कमी होऊन कुटुंबातील सदस्य विचारांची देवाण-घेवाण सोशल नेटवर्किंगच्या माध्यमातून करतात तेव्हा मुळातच कुटुंबव्यवस्थेचा प्रश्न निर्माण होतो. कुटुंबातील मोठ्या व्यक्तीद्वारा इंटरनेटवरील कृती मुले शोधून काढतात. त्यामुळे बऱ्याचदा अनपेक्षितपणे तत्त्व व विश्वास यांची सांगड घालताना कुटुंबातील मोठी माणसे मुलांचा विश्वास गमावून बसतात. अशावेळी भावनात्मक देवाणघेवाण होताना सदस्यांना उपलब्ध नसणारा वेळ, सुरक्षिततेची कमतरता यासर्व कारणांमुळे मुले प्रसंगी कुटुंबातील प्रौढ सदस्य सोशल नेटवर्किंग साईटवर भावनांना वाट करून देतात. त्यामुळे दीर्घकाळ नात्यांमध्ये शिथिलता निर्माण होते.

असे असले तरीही तंत्रज्ञानाचा अखेर करणे शक्य नाही. मात्र त्याच्या वापरासंबंधाचे शिष्टाचार व जबाबदारीचे मान ठेवून माणसासाठी यंत्र, यंत्रासाठी माणूस नाही. या विचाराचा अवलंब

केल्यास नात्यामधील नैसर्गिकता टिकवून ठेवून सकारात्मक, विधायक कार्यासाठी सोशल नेटवर्किंगचा उपयोग करता येईल.

दृष्टीकोनाची विस्तृतता, कुटुंबाव्यतिरिक्त अतिरिक्त लोकांशी संपर्क, कल्पना व नवनवीन विचारांची देवाणघेवाण, मुलांद्वारा ज्ञानाची देवाणघेवाण यामुळे आत्मविश्वासात वाढ व त्याचबरोबर आंतरवैयक्तिक संप्रेषण कौशल्य वाढीसाठी मुलांबरोबरच कुटुंबातील सदस्यांना व्यासपीठ पुरविण्याचे काम सोशल नेटवर्किंगने केले आहे.^६ मात्र घटस्फोट, बालअत्याचार, शारीरिक सवयीबद्दल व त्यातून येणाऱ्या आरोग्यविषयक समस्या, अतिरिक्त माहितीचे व्यक्तीवरील ओझे, ज्ञानाच्या लालसेतून व्यक्तीमध्ये येणार एकलकोंडेपणा व पुरेशा संगणकीय ज्ञानाच्या अभावामुळे होणारी फसवणूक टाळण्यासाठी योग्य मार्गदर्शनाची गरजही निर्माण झाली आहे.

निष्कर्ष :

१. सोशल नेटवर्किंगमुळे ज्ञानाच्या कक्षा रुंदावल्या आहेत.
२. नात्यांची दृढता निर्माण होण्यास उपयोगी व संख्यात्मक दृष्टीने विचार करता अनेक समस्यांना जन्म सोशल नेटवर्किंगमुळे मिळाला आहे.
३. संयमित वापर व जागरूकतेमुळे समस्या सोडविणे शक्य आहे.
४. कुटुंबावर अनेक दूरगामी परिणाम सोशल नेटवर्किंगमुळे झाले आहे.
५. कुटुंबातील सासू-सूनेच्या संबंधांवर परिणाम व कुटुंब विघटनाचे प्रमाण वाढत आहे.
६. मुलांच्या बौद्धिक क्षमतेवर परिणाम व मुलांचे शिक्षणाकडे दुर्लक्ष.

संदर्भ ग्रंथ :

- 1) www.wikipedia.com
- 2) www.momspresso.com
- 3) www.ncu.edu
- 4) www.macleighob.wordpress.com
- 5) www.momjunction.com